

МЕХАНІЗМИ БОРОТЬБИ З ФІНАНСОВИМ ШАХРАЙСТВОМ У КОМЕРЦІЙНОМУ БАНКУ

MECHANISMS FOR COMBATING FINANCIAL FRAUD IN A COMMERCIAL BANK

З'ясовано сутність механізмів боротьби з фінансовим шахрайством у комерційному банку та фундаментальні риси поняття «механізм», які дали змогу більш коректно перенести це поняття з інженерно-технічної сфери у сферу економічних відносин. Виокремлено складники формування та реалізації механізмів боротьби з фінансовим шахрайством у комерційному банку та механізми виявлення, протидії і попередження фінансового шахрайства в комерційному банку.

Ключові слова: фінансове шахрайство в комерційному банку, механізми боротьби з фінансовим шахрайством у комерційному банку, складники формування та реалізації механізмів боротьби з фінансовим шахрайством, механізми виявлення, протидії та попередження фінансового шахрайства в комерційному банку.

Определена сущность механизмов борьбы с финансовым мошенничеством в коммерческом банке и основные характеристики понятия «механизм», которые позволили более корректно перенести это понятие из инженерно-технической сферы в сферу экономических отношений. Выделены составляющие формирования и реализации механизмов борьбы с финансовым мошенничеством в коммерческом банке, определены механизмы

выявления, противодействия и предупреждения финансового мошенничества в коммерческом банке.

Ключевые слова: финансовое мошенничество в коммерческом банке, механизмы борьбы с финансовым мошенничеством в коммерческом банке, составные элементы формирования и реализации механизмов борьбы с финансовым мошенничеством, механизмы выявления, противодействия и предупреждения финансового мошенничества в коммерческом банке.

We have clarified the essence of the mechanisms of combating financial fraud in a commercial bank and the basic features of the concept «mechanism». This allows us to transfer this concept from the engineering science into the sector of economic relations. We have also identified the components of the formation and implementation of mechanisms for combating financial fraud in a commercial bank. Also, the mechanisms for identifying, countering and preventing financial fraud in a commercial bank have been clarified.

Key words: financial fraud in a commercial bank, mechanisms for combating financial fraud in a commercial bank, components of the formation and implementation of mechanisms for combating financial fraud, mechanisms for detecting, countering and preventing financial fraud in a commercial bank.

УДК 336.713

Мельник С.С.

аспірант
Університет банківської справи

Постановка проблеми. Механізми боротьби з фінансовим шахрайством та їх застосування для забезпечення фінансової безпеки комерційного банку є недостатньо розробленими, адже відсутня однаковість науковців навіть із приводу трактування поняття «механізм» в економічних дослідженнях. Слушною є думка А.Ю. Чаленка [1], який вказує на неоднозначність механізму та відзначає, що відсутність його єдиної методологічної основи приводить до зниження рівня теоретичного опрацювання економічних завдань, неможливості проведення об'єктивних досліджень та спричиняє плутанину в основоположних поняттях економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у дослідження економічних механізмів здійснили такі українські та іноземні дослідники, як А.Ю. Чаленко, М.Г. Саєнко, О.І. Барановський, С.П. Антипова, В.С. Рижиков, Є.О. Підгора, Н.А. Біличенко, М.М. Яковенко, В.В. Ровенська, Канат Алін, А. Бичкова та ін.

Боротьба з фінансовим шахрайством є поширеною проблемою на банківському ринку, тому актуальним є розв'язання завдань із забезпечення фінансової безпеки кожного комерційного банку. Важливим напрямом у вирішенні завдань із забезпечення фінансової безпеки в комерційному банку

є застосування механізмів боротьби з фінансовим шахрайством, сутнісне з'ясування яких розглядається у цій статті.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування сутності механізмів боротьби з фінансовим шахрайством у комерційному банку, зокрема механізмів виявлення, протидії та попередження фінансового шахрайства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміст терміна «механізм» суттєво розрізняється у сфері економічних відносин, що не дає змоги його коректно використовувати в наукових дослідженнях та безпосередньо впроваджувати в банківську практику як механізми боротьби із фінансовим шахрайством.

С. Измалков, К. Сонін, М. Юдкевич [2], досліджуючи теорію економічних механізмів Лео Гурвіца, Роджера Майерсона й Еріка Маскіна (за теорію економічних механізмів присуджено Нобелівську премію у 2007 році), вважають, що загальне визначення можливо застосувати до будь-якої взаємодії між економічними суб'єктами, розглядають таку взаємодію як стратегічну гру і називають механізмом саму форму гри, тобто опис того, як можуть діяти гравці (економічні суб'єкти) і до чого приведе будь-який набір дій.

На думку А.Ю. Чаленка [1], механізм дає змогу за допомогою управління реалізувати функцію процесу – перетворювати «вхід» у «вихід». Дослідник розглядає механізм як ресурсне забезпечення процесу, його речову частину, яка включає сукупність взаємопов'язаних елементів, налаштованих на виконання функцій процесу.

А.Н. Бичкова [3] економічний механізм розглядає як сукупність способів управління і взаємодії суб'єктів, цільовою функцією якого є раціональне господарювання і формування стійких закономірностей у розвитку економіки.

Механізм часто характеризують як стан об'єкта, статичну єдність елементів, динамічне функціонування, систему, пов'язаність елементів, забезпеченість ресурсами, підпорядкованість взаємопов'язаних елементів, форму гри, організацію взаємодії, визначають як основу у прийнятті рішень стосовно розвитку тощо. Основні підходи до формування і функціонування, наприклад, фінансового механізму визначаються як системний, процесний, комплексний, програмно-цільовий, критеріальний та інтегрований [4], як ресурсне забезпечення процесу [1].

Таким чином, поняття «механізм» в економічній сфері тлумачиться занадто абстрактно, адже втрачається зв'язок поняття механізму зі строгим його усвідомленням у межах точних наук, де він був започаткований.

Отже, щоб уникнути непорозуміння стосовно поняття «механізм» у сфері економічних відносин, доцільно повернутися до його трактування в інженерно-технічній сфері. Я.В. Мордванюк [5, с. 352] характеризує «механізм» як: 1) послідовність станів, процесів, що визначають собою яку-небудь дію, явище; 2) систему, пристрій, що визначає порядок якого-небудь виду діяльності; 3) внутрішній устрій (систему ланок) машини, приладу, апарата, яка приводить їх у дію. Ю.М. Березкін [6] досліджуване поняття визначає як систему, яка призначена для перетворення руху одного чи декількох тіл у потрібний рух інших тіл. О.І. Стогул [7, с. 43] відзначає запозиченість цього терміна економістами із механіки та дотримується думки, що він означає систему елементів, які перетворюють рух одних елементів у потрібний рух інших, при цьому зазначає наявність вхідних і вихідних елементів.

Дійсно, механізм має важливі риси, незалежно від джерел його тлумачення та сфер економічного застосування. Саме їх урахування дасть змогу більш коректно перенести поняття «механізм» з інженерно-технічної сфери у сферу економічних відносин та адаптувати його для боротьби з фінансовим шахрайством у комерційному банку.

Перша риса. Механізм має цільове призначення, спрямованість, функцію, яка задається ззовні механізму, тобто системою вищого порядку, де він застосовується. Комерційний банк щодо механізмів

боротьби з фінансовим шахрайством є системою вищого порядку, і тому потреби комерційного банку визначають цільове призначення таких механізмів, як забезпечення його фінансової безпеки.

Друга риса. Механізм забезпечує чіткі параметри перетворень системи, в якій він застосовується. Функції механізмів боротьби з фінансовим шахрайством безпосередньо забезпечують зміни у функціонуванні комерційного банку. Змінами у найбільш важливих параметрах фінансової безпеки комерційного банку під час застосування механізмів боротьби з фінансовим шахрайством є достатність обсягу фінансових ресурсів, збалансованість структури фінансових ресурсів, якість фінансових ресурсів, забезпеченість фінансових операцій, наявність фінансових резервів, якість виконання фінансових зобов'язань, прибутковість банківської діяльності.

Третя риса. Складники механізмів визначаються структурною єдністю (організацією), де виділяються: 1) форми, методи, способи, важелі, організаційні заходи комерційного банку тощо, тобто інструментарій механізмів; 2) способи поєднання інструментарію, алгоритм його застосування (у т. ч. програмно-технічні комплекси); 3) суб'єкт забезпечення змін, використання інструментарію і дотримання визначених алгоритмів – структурні елементи комерційного банку або аутсорсингові організації, які запроваджують та адмініструють механізми; 4) об'єкт, на який спрямовано дію механізмів боротьби з фінансовим шахрайством у комерційному банку (грошовий обіг у комерційному банку; 5) предмет механізмів – фінансове шахрайство в комерційному банку.

Четверта риса. Механізм, пов'язаний із рухами, діяльністю, функціонуванням, процесами, їх передаванням між окремими елементами системи вищого порядку. Механізм забезпечує зміни, трансформацію, перетворення початкового стану системи в інший відповідно до його функцій та параметрів. Проводячи аналогію із грошовим обігом у комерційному банку, слід враховувати, що механізми забезпечують його зміни в частині недопущення операцій та послуг, які пов'язані з фінансовим шахрайством, допомагають виявити фінансове шахрайство в операціях та послугах, які вже здійснено, та сформувати систему запобігання фінансовим втратам (безпосередньо протидія фінансовому шахрайству і нейтралізація фінансового шахрайства).

П'ята риса. Взаємодія елементів механізмів здійснюється за чіткими алгоритмами, порядком тощо. Важливою рисою, яка відрізняє механізми боротьби з фінансовим шахрайством у комерційному банку від інших заходів, які спрямовані на боротьбу з фінансовим шахрайством, є їх організація у функціональні комплекси. Організаційне поєднання та послідовна реалізація заходів

(наприклад, з оцінки фінансового шахрайства, прогнозування, протидії та нейтралізації) дає змогу отримати синергетичний ефект у вигляді фінансової безпеки комерційного банку. Відсутність комплексної єдності значно зменшує сумарний ефект від застосування інструментарію. Тобто механізми дають змогу підвищити якість і ефективність боротьби з фінансовим шахрайством шляхом налаштованого поєднання інструментарію та інших його елементів.

Таким чином, механізми боротьби із фінансовим шахрайством у комерційному банку – це сукупність інструментарію (форм, методів, способів, важелів, організаційних заходів тощо комерційного банку) та алгоритмів його застосування, які організовані у функціональні комплекси (для виявлення, ідентифікації, оцінки, прогнозування, протидії, нейтралізації, аналізу, попередження тощо фінансового шахрайства) для недопущення або зменшення втрат фінансових ресурсів внаслідок фінансового шахрайства з метою забезпечення фінансової безпеки та підвищення довіри споживачів фінансових послуг до комерційного банку.

Узагальнюючи, можливо відзначити, що кожен із механізмів боротьби із фінансовим шахрайством у комерційному банку має такі основні складники формування та його реалізації, як (рис. 1): 1) функція; 2) параметри; 3) сфера застосування; 4) предмет; 5) об'єкт; 6) суб'єкт; 7) інструментарій; 8) алгоритм; 9) результат.

Механізми боротьби з фінансовим шахрайством у комерційному банку призначені для виявлення, ідентифікації, оцінки, прогнозування, протидії, нейтралізації, аналізу, моделювання, попередження тощо фінансового шахрайства. Найбільш ефективним є об'єднання окремих функцій безпосередньо в механізми виявлення (виявлення, ідентифікація, оцінка тощо), протидії (протидія, нейтралізація тощо) та запобігання (аналіз, моделювання, прогнозування тощо) фінансовому шахрайству в комерційному банку.

Залежно від функцій механізмів боротьби з фінансовим шахрайством закладаються його параметри: під час виявлення (ознаки фінансового шахрайства, процедури його ідентифікації, мето-

дика оцінки фінансових наслідків, які спричинені фінансовим шахрайством тощо), під час протидії (процедура повернення фінансових ресурсів, які втрачено внаслідок фінансового шахрайства, система формування фінансових резервів та інших заходів, спрямованих на нейтралізацію наслідків фінансового шахрайства тощо), під час попередження (підходи до аналізу фінансового шахрайства, що сталося у комерційному банку, запровадження змін в адмініструванні грошового обігу в комерційному банку та актуалізація усіх механізмів протидії йому тощо).

Сфера застосування механізмів – фінансові відносини комерційного банку та фінансові відносини клієнтів комерційного банку, які він адмініструє.

Предмет механізмів боротьби з фінансовим шахрайством у комерційному банку – ризик втрати, втрата та запобігання втратам грошових коштів комерційним банком та його клієнтами в результаті фінансового шахрайства.

Об'єкт механізмів – грошовий обіг у комерційному банку.

Суб'єкти механізму – структурні підрозділи комерційного банку або інші сторонні організації, які впроваджують та адмініструють механізми боротьби з фінансовим шахрайством у комерційному банку.

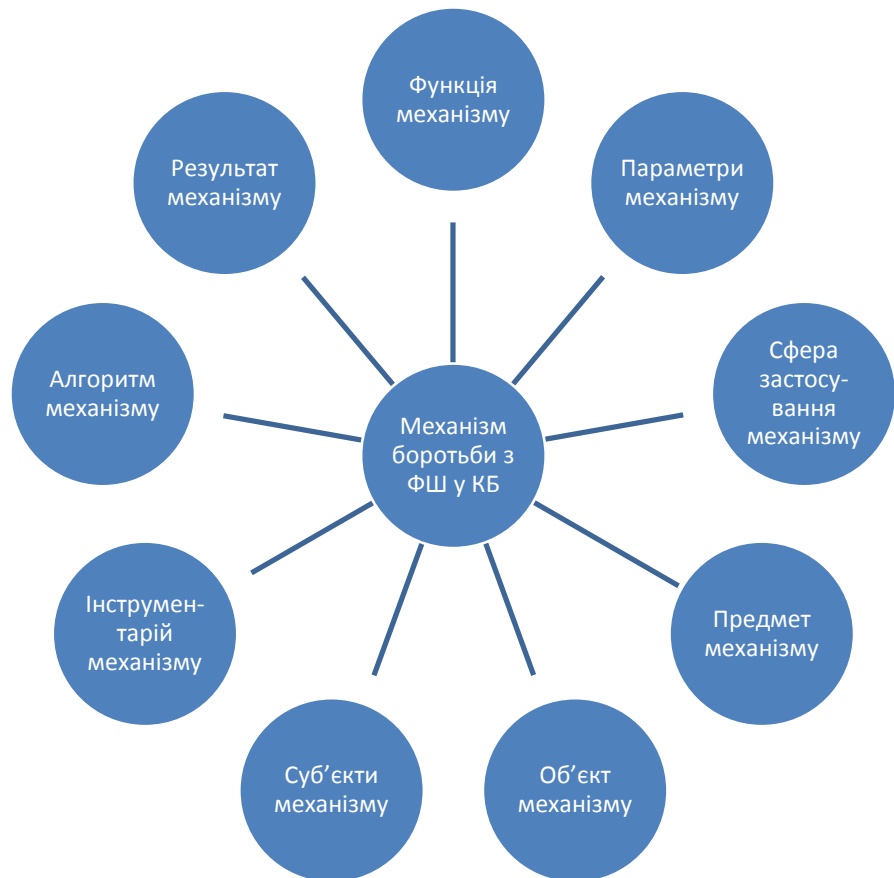

Рис. 1. Основні складники формування та реалізації механізмів боротьби з фінансовим шахрайством у комерційному банку

Примітка: складено автором

Функціональні особливості окремих механізмів неможливо уявити без інструментарію, адже саме за його допомогою забезпечується результативність механізму. Інструментарій дає змогу дотримуватися параметрів та забезпечує функціональну результативність механізму. Це форми, методи, способи, важелі, організаційні заходи тощо комерційного банку, спрямовані на боротьбу з фінансовим шахрайством. Слід зауважити, що застосування інструментарію в заданому алгоритмі робить механізм більш ефективним, ніж поодинокі, ситуативне застосування окремих інструментів. Тобто в межах механізму слід окремим елементом виділяти алгоритм, за яким буде застосовуватися інструментарій механізму. Порядок (алгоритм) застосування інструментів забезпечує результат механізму, тобто бажані зміни у функціонуванні комерційного банку відповідно до бажаних параметрів. Як зазначалося раніше, механізм – це не тільки складові його елементи, а й їх організація, функціональний комплекс. На нашу думку, механізм слід характеризувати цілісно, як комплекс функціональної взаємодії його елементів. Позбавлення механізму будь-якого його складника, порушення чи втрата системних зв'язків між складовими елементами приведе до неможливості використання його за призначенням або його результативність буде зведена лише до результативності окремого інструментарію.

Результативність механізмів не обмежується лише сумою результатів обраного інструментарію, а значно більша. Запровадження механізмів дає змогу оптимізувати систему функціонування комерційного банку в частині забезпечуваного ним грошового обігу, покращити якість його організації в частині: недопущення взаємин із шахраями; відмовити у здійсненні фінансових операцій, які мають ознаки фінансового шахрайства; підвищити результативність заходів із нейтралізації наслідків фінансового шахрайства тощо.

Механізмам перешкоджання фінансовому шахрайству в комерційних банках присвячено невелику увагу у сучасних дослідженнях. Наукові результати, які прямо чи опосередковано стосуються механізмів перешкоджання фінансовому шахрайству, свідчать, що цей напрям також потребує наукового поглиблення. Наявні погляди в основному зосереджені на окремих елементах механізмів боротьби з фінансовим шахрайством у комерційному банку.

С.Й. Кравчук [8, с. 58-73] декларує механізми виявлення економічної злочинності у кредитно-банківській сфері, але, незважаючи на це, автор лише акцентує увагу на тому, що найбільш ефективним способом підтвердження фактів розкрадання кредитів є їх документування на стадії негласної перевірки. Такий підхід, незважаючи на використання поняття «механізм», торкається

лише окремих заходів, які можуть бути здійсненими в межах механізму, але не визначають останнього.

П.Л. Сердюк [9, с. 124] відзначає чотири основні напрями (види) попереджувальної діяльності злочинів: профілактику, запобігання, припинення, виправлення. Цей автор не виділяє безпосередньо механізмів, за допомогою яких можливо перешкоджати фінансовому шахрайству в комерційному банку, але визначає позицію стосовно напрямів таких перешкод.

С.С. Чернявський [10, с. 400-418] зосереджує увагу на фінансовому шахрайстві і приводить такі групи методів його виявлення, як: *група методів економічного аналізу фінансово-господарської діяльності, група методів перевірки документів, які відображають фінансово-господарську діяльність, група методів фактичної перевірки виконання фінансово-господарських операцій*. Такий підхід прямо не визначає механізми обструкції фінансовому шахрайству, але за своєю суттю також пропонує набори інструментарію для забезпечення процесів (алгоритмів) окремих механізмів обструкції.

І.О. Бланк [10, с. 227-238] розглядає *внутрішні механізми нейтралізації фінансових ризиків та вважає що це система методів мінімізації їх негативних наслідків, які обираються та здійснюються в межах самого підприємства*. І.О. Бланк, зосереджуючи увагу на системі внутрішніх механізмів нейтралізації фінансових ризиків, визначає такі основні методи, як уникнення ризику, лімітування концентрації ризику, хеджування, диверсифікація, розподіл ризиків, резервування та інші механізми. Хоча він і надає дефініцію механізмам нейтралізації фінансових ризиків, але більшою мірою такі висновки тяжіють до інструментарію, тобто, за словами цього автора, до методів нейтралізації фінансових ризиків.

У межах дослідження механізмів обструкції фінансовому шахрайству в комерційному банку заслуговує уваги модель управління ризиками, яка була розроблена колективом авторів під керівництвом А.М. Поддєрьогіна [12, с. 339-363]. Запропонована модель може бути використана під час розроблення механізмів обструкції фінансовому шахрайству в комерційному банку, адже спрямована на реалізацію завдань, які є взаємоузгодженими ітераціями (повтореннями) у системі управління фінансовими ризиками та включають такі завдання стосовно фінансових ризиків, як виявлення, ідентифікація, оцінка та нейтралізація.

Н.Ю. Подольчак [13, с. 52-56], підходячи до побудови комплексної системи забезпечення безпеки в умовах перманентних небезпек, загроз і ризиків, відзначає, що вона повинна розв'язувати такі завдання, як проведення постійного моніторингу в сегменті ринку; своєчасне виявлення реальних

і потенційних загроз і ризиків для діяльності; організація ефективної конкурентної розвідки; створення ефективних механізмів зі зниження рівня небезпек а також ефективної протидії їм; організація системи захисту комерційної таємниці; створення ефективних механізмів попередження, зниження рівня і протидії загрозам і ризикам підприємницької діяльності; організація взаємодії із зовнішніми організаціями; розроблення і впровадження інноваційних технологій із протидії загрозам і ризикам діяльності; забезпечення інформаційної безпеки; діагностика та аналіз рівня економічної безпеки, зокрема виявлення, прогнозування та систематизація загроз економічній безпеці; розроблення і реалізація заходів, рекомендацій із підвищення рівня економічної безпеки та оцінка їх ефективності; безперервний моніторинг рівня економічної безпеки та коригування заходів щодо її забезпечення. Н.Ю. Подольчак, на відміну від інших, визначає завдання до побудови комплексної системи забезпечення безпеки діяльності підприємства в умовах перманентних небезпек, загроз і ризиків. Визначені завдання, на думку автора, є актуальними під час організації комплексу механізмів обструкції фінансовому шахрайству.

Аналізуючи видову різноманітність підходів до механізмів перешкоджання фінансовому шахрайству, ми дійшли висновку про те, що досить часто під виділеними механізмами розуміється не механізм, а лише окремі його елементи, більшою мірою інструментарій.

Аналіз досліджень, які спрямовані на організацію боротьби із фінансовим шахрайством у комерційному банку, свідчить, що для організації боротьби з фінансовим шахрайством у комерційному банку доцільним є виділення окремих механізмів із виявлення, протидії та запобігання фінансовому шахрайству. Ці механізми найбільш повною мірою охоплюють весь спектр боротьби з фінансовим шахрайством у комерційному банку, вони дають змогу, з одного боку, звести обсяги фінансових втрат до мінімуму, а з іншого – забезпечити фінансову безпеку комерційного банку, тобто попередження, виявлення та протидія повинні бути в основі будь-якої ефективної програми протидії шахрайству. Оскільки в економічній науці дослідження механізмів боротьби з фінансовим шахрайством тільки розпочинається, ми пропонуємо власне бачення їх змісту та призначення.

Механізм виявлення фінансового шахрайства в комерційному банку слід запроваджувати для виявлення та ідентифікації фінансового шахрайства серед усього спектру фінансових операцій і фінансових послуг комерційного банку. Найбільш ефективним є запровадження цього механізму і тій частині системи комерційного банку, де здійснюються процедури з ідентифікації та виконання

фінансових операцій і послуг. Узагальнюючи, відзначимо, що механізм виявлення фінансового шахрайства у комерційному банку – це функціональний комплекс комерційного банку, що складається з алгоритмів застосування спеціального інструментарію (форм, методів, способів, важелів, організаційних заходів тощо комерційного банку) для стандартизованого виявлення й ідентифікації фінансового шахрайства за заданими параметрами й ознаками.

Механізм протидії фінансовому шахрайству в комерційному банку передбачає програму заходів, основною метою якої є оцінка та зупинка виконання фінансових операцій, нейтралізація фінансових наслідків фінансового шахрайства, підтримання рівня фінансової безпеки комерційного банку. Зазвичай він монтується в окремі блоки системи комерційного банку, зокрема ризик-менеджменту, безпеки, в т. ч. IT-безпеки, фінансового моніторингу тощо. Таким чином, механізм протидії фінансовому шахрайству в комерційному банку – функціональний комплекс, що складається з алгоритмів застосування спеціального інструментарію (форм, методів, способів, важелів, організаційних заходів тощо комерційного банку) для оцінки, зупинки виконання банківських операцій і надання банківських послуг, організації повернення грошових коштів та нейтралізації наслідків фінансового шахрайства за завчасно встановленою програмою заходів.

Механізм попередження фінансового шахрайства в комерційному банку застосовується для недопущення втрат фінансових ресурсів комерційним банком, його клієнтами та передбачає врахування особливостей функціонування, середовища взаємодії комерційного банку, проявів фінансового шахрайства на банківському ринку та прогнозів із їх поширення на такий комерційний банк. Запроваджується в загальну систему управління комерційним банком під час здійснення банківських операцій чи розроблення банківських послуг. Під механізмом попередження фінансового шахрайства в комерційному банку слід розуміти функціональний комплекс, що складається з алгоритмів застосування спеціального інструментарію для аналізу, стандартизації критеріїв і ознак фінансового шахрайства, моделювання можливого фінансового шахрайства і внесення організаційних змін у систему грошового обігу комерційного банку для недопущення/уникнення фінансового шахрайства.

Висновки та пропозиції. У статті досліджено сутність поняття механізмів боротьби з фінансовим шахрайством у комерційному банку та визначено основні механізми, які дають змогу виявляти, протидіяти та попереджувати фінансове шахрайство в комерційному банку з метою забезпечення фінансової безпеки останнього.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Чаленко А.Ю. О понятии и неопределенности термина «механизм» в экономических исследованиях / А.Ю. Чаленко // Экономика промышленности. 2010. № 3. С. 26-33.
2. Измалков С., Сонин К., Юдкевич М. Теория экономических циклов (Нобелевская премия по экономике 2007 г.). URL: <http://www.vopreco.ru/rus/redaction.files/1-08.pdf>.
3. Бычкова А.Н. Экономический механизм: определение. Классификация и применение. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskij-mehanizm-opredelenie-klassifikatsiya-i-primenenie>.
4. Колесова І.В. Фінансовий механізм корпорацій та напрями його модернізації / Колесова І.В. // Збірник наукових праць національного університету державної податкової служби України. 2011. № 1. С. 229-240.
5. Мордванюк Я.В. Фінансовий механізм регулювання проблемної заборгованості комерційного банку / Я.В. Мордванюк // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2013. № 2. С. 351-359.
6. Березкин Ю.М. Два подхода к пониманию финансового механизма: учетно-финансовый и финансово-инженерный. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/dva-podhoda-k-ponimaniyu-finansovogo-mehanizma-uchetno-finansovyy-i-finansovo-inzheneryu>.
7. Стогул О.И. Сущность понятия «экономический механизм развития предприятия» / О.И. Стогул // Экономика транспортного комплекса. 2013. вып. 21. С. 41-53.
8. Кравчук С.І. Економічна злочинність в Україні: курс лекцій / С.І. Кравчук. Київ: Кондор, 2009. 280 с.
9. Сердюк П.Л. Мошенничество в сфере банковского кредитования: уголовно-правовое и криминологическое исследование / П.Л. Сердюк под. ред. С.П. Щербы. М.: Юрлитинформ, 2009. 160 с.
10. Чернявський С.С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування [Текст]: [монографія] / С.С. Чернявський. К.: «Хай-ТекПрес», 2010. 624 с.
11. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента. Т. 2 / И.А. Бланк. С.-П.: «Ника-Центр», 1999. 511 с.
12. Фінансовий менеджмент: підручник / Кер. кол. авт. і наук. ред. А.М. Поддєрьогина. 2-ге вид. Київ: КНЕУ, 2008, 536 с.
13. Подольчак Н.Ю. Організація та управління системою фінансово-економічної безпеки: навч. Посібник / Н.Ю. Подольчак, В.Я. Карковська. Львів: Вид-во Львів. Політехніки, 2014. 268 с.